

Nekrológ alulnézetből

Margaret Thatcher halálára

Egy nekrológban általában az elhunyt személy jelentős tetteiről és kiemelkedő képességeiről szokás megemlékezni. Mármost az, hogy Thatcher jelentős tetteket mondhat magáénak – tagadhatatlan. A jobboldal „modern fejedelme” volt, aki a *Konzervatív Párt* válságának és nagy veszedelmének pillanatában lépett színre, megragadva a szétesőben lévő elemeket, s új helyzetet teremtve belőlük. Thatcher mélyrehatóan átalakította az államot, a pártpolitikát és a gazdaságot, intézményesítve a neoliberais államvezetés egy olyan formáját, amely szinte kikezdhetetlen belülről.

Amikor azonban ekként írjuk le Thatcher teljesítményét, máris látszik, mi a baj a nekrológgal mint műfajjal: Thatcher legfontosabb eredményei egyszersmind okok arra, hogy őt alávaló és elítélendő személynek lássuk. Lendülete, kíméletlensége és politikai fortélya olyan bigott, osztálysoviniszta célokat szolgált, amelyeket aligha csodálhatunk: ha szemünk végigfut azoknak az éveknek a rombolásán, nehéz nem elborzadnunk.

Ezenfelül ott van az a veszély is, hogy amikor Thatcher képességeire és sikereire fókuszálunk, akkor eltúlozzuk a vezető mint személy szerepét. Thatcher erőfeszítései nemcsak a társadalmi és gazdasági érdekek széles koalíciójától függtek – amelynek összetartó kapcsa a kispolgárság és az „új középosztály” volt –, hanem egy sor intézményi hatalomtól is, a bulvársajtótól a Nemzetközi Valutaalapig. Erényei gyakran ellenfelei gyengeségéből, megosztottságából vagy nemegyszer hitványságából fakadtak.

Nem tagadhatjuk le azonban Thatcher vezetői képességeit. E nekrológ alaposan meg kívánja vizsgálni azokat a tényezőket, amelyek Thatchert a háború utáni időszak legsikeresebb politikusává tették. Mindezt annak szellemében tesszük, hogy tanuljunk ellenségünkötől, hogy a jövőben jobb esélyünk legyen legyőznünk őt.

Thatcher a gazdagokkal azonosult, az ő érdekeikért harcolt, s úgy is helyezték örök nyugalomra, mint az uralkodó osztály teljes jogú tagját. Mindent megszerzett, ami ehhez szükséges: pénzt és arisztokratikus címeket egyaránt. Mégis van némi igazság abban, amikor kispolgári „forradalmárként” ábrázolják. Apja – liberális politikus, akit margóra szorítottak a Munkáspárt háború utáni sikerei – két zöldségbolt tulajdonosa volt; Thatcher az egyik bolt fölötti lakásban élt.

Margaret Robert – hogy a mai *tory* vezetés szóhasználatával éljünk – igazi „igyekező” (*striver*) volt, aki életrajzát egészen fiatal korától kisebb-nagyobb iskolán kívüli elfoglaltságokkal pakolta tele. Oxfordi ösztöndíjra pályázott, amelyet épphogy csak megnyert egy másik diákkal szemben. Jó minőségű természettudományos diplomát szerzett, majd kutató-vegyészként dolgozott, mielőtt egy üzletkötés alkalmából megismerte a milliomos antiszocialista üzletembert, Dennis Thatchert. 1951-ben házasodtak össze, és ettől kezdve mindig ott volt férje támogatása Margaret politikai és karrierambíciói mögött. Miután parlamenti képviselő lett, férje finanszírozta adójogra fókuszáló jogi tanulmányait, amelyek révén később vezető *tory* ellenzéki *frontbencher* lett az árnyékkabinet pénzügyminisztériumi szóvivőjeként. Szintén férje, valamint az üzleti szféra széles rétegeinek támogatása tette lehetővé, hogy átvegye a Konzervatív Párt vezetését a Heath-évek mélypontja után, és végül a háború utáni időszak legsikeresebb miniszterelnökévé váljon.

Margaret Thatcher egész életét az agresszivitás és a verseny élvezete által tüzelt felfelé irányuló osztálymobilitás jellemezte. Ez a személyes tapasztalat adta az alapját annak, hogy a „meritokrácia” elképzelésének úttörő hívévé váljon, gyakran utalva saját élettapasztalatára. Ha arról kérdezték, miért támogatja az államilag finanszírozott, de erősen szelektív elitgimnáziumok (*grammar schools*) intézményét, válasza az volt, hogy saját felemelkedését az az iskolarendszer tette lehetővé, amely fel- és elismerte a tehetségeket.

Könnyű lenne rámutatnunk, hogy Margaret mindent férje hatalmas vagyonának köszönhetett. Hiszen ez nem jelent mást, mint kimondani, hogy sosem kizárólag az individuum saját „sikerének a kovácsa”, hogy minden teljesítmény végső soron kollektív munkavégzésen alapul, és az egyén tehetsége semmi a struktúrák nélkül, amelyek lehetővé teszik kibontakozását. Ami ugyanaz, mint kimondani, hogy a meritokrácia elképzelése – ostobaság, bár ezt eddig is tudtuk. Egyszerre lennének azonban szűkmarkúak az elhunyttal és egyben alábecsülnék őt, ha letagadnánk azt a jelentős szerepet, amit képességei és lendülete játszott a történetben.

Thatcher egyik nagy erőssége az ideológiai letisztultság volt. Ezt azonban ne keverjük össze azzal, hogy nézetei összességében koherensek lettek volna. Azok a gazdag, komplex ideológiai struktúrák, amelyeket ma „neoliberalizmusként” ismerünk, nem konzisztenciájukkal tűnnek ki. Mégis, gondolkodásának szilárd alapot adott egy bizonyos egyszerű „szabadpiaci” filozófia, amelyet elsősorban Burke-től és Hayektől sa-

játított el. Mindenekelőtt Hayek *Út a szolgasághoz* című könyvét kell kiemelnünk, amely oxfordi tanulmányai idején valósággal elbűvölte. Ez a könyv, néhány további kevésbé ismert szocialistaellenes értekezés mellett – mint például Colm Brogan *Our New Masters* című könyve – határozta meg szellemi fejlődését.

Miközben a szabadpiaci jobboldal súlyos történelmi vereségeket szenvedett, ezek a gondolatok magabiztosságot és történelmi céltudatosságot adtak maroknyi megmaradt védelmezőjüknek. Ők ragaszkodtak ahhoz, hogy az újonnan létrejött „szocialista” rezsim szükségszerűen ésszerűtlen. Csak a piacok képesek arra, hogy hatékonyan összpontosítsák a tudás sok millió ember között szétszóródott töredékeit, árjelzések gyanánt közvetítve az információkat. Az egyetlen módja annak, hogy az állam átvegye a piac szerepét, az lehetne, ha megpróbálna minden információt és döntéshozói hatalmat egyetlen centralizált intézményben összevonni. Ez pedig egyszerre hiábavaló és autoriter törekvés volna. Sőt, egyenesen a zsarnokság kezdete, a „lopakodó szocializmus” ősforrása, amelynek Thatcher és hívei hadat üzentek.

Nagyon is sokat nyerhetünk abból, ha komolyan vesszük a thatcheri ideológiát, még ha könnyű is kigúnyolni Thatcher retorikáját. Noha Obama a volt miniszterelnököt a szabadság bajnokaként méltatta, nem igen akadt olyan diktátor, akit a brit vezető ne kedvelt volna meg azonnal, és ne sietett volna segítségére: idetartozott Pinochet, Suharto, sőt még Pol Pot is, amikor a vörös khmerek a Kambodzsa fölötti ellenőrzést próbálták visszaszerezni. Thatcher tagadta, hogy az *Afrikai Nemzeti Kongresszus* – ez a „terszervezet” – képes lenne valaha is Dél-Afrika kormányzására, s élete végéig ragaszkodott ahhoz, hogy Chilébe Pinochet hozta el a demokráciát...

Saját ideológiájának szóhasználatában azonban mindez nagyon is konzisztens volt. A „szabadság” ebben az értelmezési keretben ugyanis elsősorban a *piacok* szabadságát jelentette, valamint az állampolgároknak nyújtott lehetőséget arra, hogy az állam túlzott beavatkozásától mentesen, szabadon költhessék el a pénzüket; a demokráciát pedig a lehetséges piaci választások sokaságában kell keresnünk. Ha ezek bármelyike sérül, akár egy megválasztott kormány intézkedései miatt is, az a zsarnokság kezdete. Mindennek a logikája arra fut ki, ahogy azt Hayek egyre tisztábban kimondta élete során, hogy a demokrácia *feltételesen* pozitív dolog: pozitív, egészen addig, amíg az állampolgárokat a szabadpiacok és a „jog uralma” elfogadására ösztönzi. Hayek maga, csakúgy mint Thatcher, később nagy hívévé vált Pinochetnek, hiszen inkább egy „liberális diktátor”, mint egy liberalizmus nélküli demokrácia.

Bárhogy is van, ez volt Thatcher krédója, amellyel a helyi konzervatív gyűléseken megjelent, ahol sikerült elég jó benyomást keltenie ahhoz, hogy többször is egyéni választókerületi jelöltté válasszák, mielőtt megkapta volna a biztos parlamenti helyet garantáló *finchley*-i választókerületet. Parlamenti képviselőként általában jobbra állt a konzervatív

frakció többségétől. Hagyományos tekintélyelvűség jellemezte bizonyos kérdésekben: például támogatta a vesszőzés újbóli bevezetését az iskolákban, ellenezte a halálbüntetés eltörlését, ámbár ezt a büntetési formát még férje is „barbárságnak” tartotta. Más ügyekben ugyanakkor liberális álláspontot képviselt: szavazatával támogatta a homoszexualitás dekriminalizálását és az abortusz legalizálását. Mindig következetesen kiállt az adócsökkentés és a szabadpiaci megoldások mellett, és jó hayekianusként támadta a magas adókat mint egy lépést „nem csupán a szocializmus, hanem a kommunizmus felé”.

Azonban önmagában az intellektuális megalapozás, a tehetség és a szenvedély nem lett volna elég. Thatchernek valamilyen eszközre és a megfelelő alkalomra is szüksége volt ahhoz, hogy népszerűvé tegye ezt az ideológiát. A háború utáni társadalmi konszenzus válsága és ellenfeleinek zsibbadt erőtlensége volt az, ami Thatchert azzá tette, ami volt.

Az új jobboldal úttörője, akinek gondolatait és karakterét Thatcher hadra fogta, Enoch Powell volt. Powell mint jobboldali értelmiségi és a *west midlandi* iparvidék tory parlamenti képviselője, a hatvanas évek közepétől hozzáfogott egyfajta rasszista Kasszandra új politikai figurájának megformálásához, nem is egészen sikertelenül. Powell miközben a brit kultúrának a bevándorlás miatti felhígulását jövendölte, ragaszkodott ahhoz, hogy riogató béljóslása nem a biológiai fajról szól, hanem az egymással inkompatibilis kultúrák között várható feszültségekről. Powell kísérletezése a jobboldali populizmus új formáival, amely a defenzív fehér nacionalizmust ötvözte a szabadpiaci ideológiával, megmutatta a konzervatívok számára, hogyan lehetséges széles társadalmi bázist szerezniük, a nélkül a kényelmetlen feladat nélkül, hogy védelmezniük kellene a jóléti állapotot.

Ezek a motívumok később Thatcher motívumaivá is váltak. Így például emlékezzünk Thatcher hírhedt megjegyzésére a társadalom félelméről, hogy „belefulladunk” a bevándorlás árába, ami sokakat töltött el undorral, annyira nyíltan apellált a bigottériára. Ugyanilyen sokatmondó Thatcher fókuszálása a kultúrára, amelyet kiemelt frontvonallá tett meg. Szerinte a „brit nemzeti karakter”, amely „oly sokat tett a demokráciáért, a jog uralmáért, és oly sok mindent hozott létre szerte a világon”, volt az, amit súlyosan fenyegetett a „más kultúrájú emberek” beáramlása. Ez klasszikusan Powell-féle toposz volt, és Thatcher maga később így nyilatkozott: Powell érvényes meglátásokat tett, ha időnként sajnálatos formában is. Ahogy a „brit karaktert” összekötötte a piaccal, a jog uralmával, az alacsony inflációval, az „erős fonttal” és így tovább, szintén mutatja, milyen sokat tanult Thatcher Powelltől. De Powell maga átmeneti jelenség volt, akit gyorsan marginalizáltak, miközben politikai nyelvezetét átvette – igény szerint megszelídítve – a Konzervatív Párton belül formálódó új jobboldal.

A lehetőség, amely megnyitotta az utat az új jobboldal előtt, egy súlyos krízis volt – nem pusztán a brit kapitalizmusé, hanem a Konzervatív Párt

mint Nagy-Britannia domináns politikai erejének krízise is egyben. A késő hatvanas évek végétől kezdve a brit gazdaság régóta fennálló diszfunkciói akut válsággá mélyültek, ahogy a profitráta zuhanórepülésbe kezdett, és a vállalatok a bérek leszorítása érdekében a kormányra próbáltak nyomást gyakorolni. A szakszervezeti bürokráciában formális pozícióval nem rendelkező (*rank-and-file*) helyi munkásvezérek (*shop stewards*) – akik tehát pillanatok alatt sztrájkokat tudtak szervezni – mozgalmának terjedése, a munkairányítás növekvő válságához vezetett. A befektetők joga, hogy befektessenek és a menedzserek joga, hogy irányítsanak, egyre inkább veszélybe került.

Az 1966-ban újraválasztott Wilson-kormány a problémát a sztrájkjogot súlyosan korlátozó jogszabályokkal próbálta meg kezelni, miközben kitarított a korporatív modell mellett, ahol a szakszervezeti vezetők részesei a kollektív bérmegegyezőéseknek és a gazdaságpolitika kialakításának. Ez a kísérlet azonban kudarcba fulladt. Az 1970-ben megválasztott Heath-kormány ugyanezzel a gyógymóddal próbálkozott az *Industrial Relations Bill* formájában, amivel a sztrájkok olyan hullámát sikerült kiváltania, amire 1926 óta nem volt példa. A kormány általános gazdaságpolitikája csődöt mondott, és rövidesen felhagytak minden próbálkozással egy liberálisabb gazdaságpolitika irányában: a kabinet kénytelen volt növelni a kiadásokat, államosítani a *Rolls Royce*-ot és masszívan kiterjeszteni az állami beavatkozást az üzemi viszonyokba. A néhány végrehajtott megszorítás egyike az ingyenes iskolatej elvétele volt – amely intézkedés felelőse az ekkor az oktatási miniszteri posztot betöltő Thatcher volt –, habár úgy tűnik, ő maga az intézkedéssel nem értett egyet.

Eközben az 1973-as olajsokk és a 1974-ben kibontakozó globális gazdasági válság tovább gyorsította a kormány végelgyengülését. A szakszervezetek újabb és újabb győzelmeiket aratták, a munkáspárti ellenzék egyre inkább balra tolódott, és a miniszterelnök akár beteget is jelenthetett volna, hogy lesántikáljon a színpadról. Egy újabb nagy bányászsztrájk 1974 elején végül megadta a kegyelemdőfést a kormánynak. Heath előrehozott választásokat írt ki, feltéve a kérdést a választóknak: ki kormányozza az országot, mi vagy a bányászok? *Hát nem ti* – hangzott a szavazók válasza.

A „tekintély kríziséről” volt itt szó, amelyet Stuart Hall előrelátóan diagnosztizált. Gramsci fogalomhasználatával „a tekintély kríziséről” akkor beszélhetünk, ha az uralkodó osztály a társadalom konszenzusát képtelen felhasználni arra, hogy céljait megvalósítsa. Ez a *hegemónia válsága*, amely áthat minden domináns intézményt, a termelési és ideológiai viszonyok összességét, és – ami különösen fontos – a parlamenti politika erőterét. A konzervatívok elérték a történelmi mélypontot: Ted Heath a szavazatok alig 35%-át tudta megszerezni a párt számára. A vállalati szféra egyre inkább a kiterjedt szakszervezeti kapcsolatokkal bíró Munkáspárttól várta, amit a toryktól immár nem kaphatott meg: magasabb munkanélküliséget és alacsonyabb béreket.

Ez a helyzet lehetőséget teremtett a jobboldali ellenzék számára. És nem csak lehetőséget: életet lehelt a formálódó Új Jobboldalba, dühvel és gyűlölettel töltötte el, amely keresztülvezette őket a következő évek nehézségein. Kezdetben az Új Jobboldal vezetésének feladata egy újabb jobboldali értelmiségi, Keith Joseph vállára nehezedett. Joseph ambícióinak azonban befellegzett, miután egyik beszéde – amelyben annak a veszélyét ecsetelte, hogy az ország „emberállományát” súlyosan fenyegeti az alsóbb osztályok magasabb gyermekvállalási rátája – széles médianyilvánosságot kapott. Thatcher ekkor úgy döntött, valaki másnak mégis képviselnie kell a „magunkfajták nézeteit” – és ez a valaki akár ő maga is lehet...

Ha Thatcher karizmatikusnak nem is volt nevezhető – gondoljunk eltúlzott urizáló kiejtésére, elhúzott magánhangzóira és a merev zombitekintetre, amit csak időnként lágyított egy-egy grimasz –, intelligens és szenvedélyes benyomást keltett. A párt vezetőjévé vált Denis Healey „a privilégiumok La Pasionariá”-jaként aposztrofálta – a spanyol polgárháborús kommunista ellenálló Dolores Ibárrurira hivatkozva, ami éppen annyira tekinthető bóknak, mint sértésnek. Ezen túl Thatchernek – ellentétben Keith Josephfel – volt érzéke ahhoz, hogy Friedrich Hayek és Milton Friedman absztrakt és kissé komikus szabadpiaci doktrínáit a politikai „józan ész” nyelvére fordítsa le. Thatcher affektáló *belgraviai* akcentusa (Belgravia: londoni elitnegyed – a szerk.) ellenére mégis értett az „emberek nyelvén”.

Ha példának okáért a kiadáscsökkentések szükségességét kellett megmagyaráznia, Thatcher ragaszkodott ahhoz, hogy az állam egyáltalán nem valaminő rendkívül komplex rendszer, hanem pont olyan, mint egy háztartás vagy a sarki bolt; nem költhetünk többet, mint amennyi pénzünk van, és ha a körülmények nehezebbek, bizony szorítani kell egyet a nadrágszíjon. Gondolatai arról, hogy néhány szűk esztendő után majd visszatérhetnek a régi szép idők, összecsengtek a populáris kultúra legradicionalisabb összetevőivel. Remek érzékkel teremtett kapcsolatot a speciálisan brit „bátorság” elképzelésével, szimbolikusan visszaszerezve az elveszett dicsőség morzsáját a falklandi kaland során. Politikai fellépése is ügyes volt. Azzal, ahogy magát a törődő, de keménykezű nemzetanya szerepébe állította, az angol középosztálybeli kultúra mazochisztikus rétegére apellált: tulajdonképpen azt az elképzelést mondta ki nyíltan, hogy a válság *büntetés* az önmagunkkal szembeni túlzott engedékenységet. Zsák és hamu: vezekelnünk kell bűneinkért, hogy a régi szep napok visszatérhessenek.

Ezt az üzenetet nyíltan hirdették mind az 1979-es választás előtt, mind utána. Bármennyire romlott is a gazdasági helyzet, bármekkora szociális káoszt és hatalmas munkanélküliséget váltottak is ki intézkedései, Thatcher csökönyösen ragaszkodott mantrájához: Nagy-Britannia addig nem állhat talpra, hangzott érvelése, amíg nagyvállalatai nem válnak versenyképesé, amíg abba nem maradnak a sztrájkok, és a munkavállalók nem

vetik le azt rossz szokásukat, hogy bérköveteléseikkel megsemmisítik saját munkahelyüket. Példának az autóipart hozta föl: az autók iránti kereslet nem csökken, de egyre inkább az importált autókra irányul, nem pedig britekre. A kudarc több évtized korporatív megegyezésének a következménye. Az állam ragaszkodása ahhoz, hogy beavatkozzon és nyerteseket válasszon ki, egy sor elfuserált projekthez vezetett. A szakszervezetek valójában elárulták a munkásokat, amikor sztrájkokra biztatták őket, mivel megnövelték a munkaerő árát és megakadályozták a munkaintenzitás növelését, alacsony hatékonyságúvá és drágává téve a termelést.

És itt – hangzott az érvelés – máris látható a megoldás is: hagyni kell a piac fegyelmező erejét működni, hagyni a gyenge vállalatokat tönkremenni és az erőseket terjeszkedni, hagyni a szorgosat és a találékonyt érvényesülni. A növekedés hamarosan helyreáll, ahogy a foglalkoztatás is, s az életszínvonal lassan emelkedésnek indul majd. Ezáltal Thatcher olyan diagnózist nyújtott, amely tisztán és intuitív módon futott ki bizonyos, a „józan észnek” megfelelő megoldásokhoz és ezekkel egybehangzó értékpreferenciákhoz, valamint ügyesen kihasználta az ellenfél gyengeségeit és megosztottságát. Tudta, hogy a szakszervezeti vezetők nem állnak készen a totális háborúra, és hogy a legtöbb sztrájkot szűk „ökonómisztikus-korporatív” alapon szervezik. Tudatában volt, hogy a szolidaritásakciók leszálló ágban vannak és a baloldal támogatottsága visszaesőben van a szakszervezeti tagok között. Ebben a kontextusban állíthatta azt, hogy a sztrájkoló munkások valójában inkább ártanak társaiknak, mintsem segítenek nekik.

Ebben az összefüggésben Thatcher megfogalmazása a közkiadásokkal és a jóléti állammal kapcsolatban kifinomultabb volt, mint ahogyan sokan emlékeznek rá. Kétségtelenül úgy gondolta, hogy az államnak a gazdaság méreteihez viszonyítva sokkal kisebbnek kellene lennie. Kormányzásának elején föl hagyott az ár- és bérszabályozási politikákkal, a korporatív megközelítéssel és csökkentette a jövedelem- és a nyereségadókat. Úgy gondolta, hogy az államnak, ahol lehet, piacszerűen kell működnie, például belső piacok létrehozásával az egészségügyi ellátó rendszeren (National Health Service) belül. Nyilvános szerepléseiben azonban azt mondta, az NHS biztos kezekben van nála, és gyakran elismerte, hogy szükség van megfelelő jóléti szolgáltatásokra.

Úgy nyilatkozott például, hogy nagyon is szívesen megemelné a brit nyugdíjakat a kontinensen megszokott szint közelébe. Ehhez azonban a kormánynak pénznt kellene elvennie az „aktív lakosságtól”, akik viszont gyakran nem szívesen fizetnek túl magas jövedelemadót. Azaz az egyetlen módja a jóléti állam további finanszírozásának az, ha kiterjesztik a gazdaság termelési bázisát, ami – rövid távon – az életszínvonal jelentős csökkenését és – a Thatcher által megvetett marxista terminológia szerint – a kizsákmányolási ráta drámai növelését tette szükségessé. Könnyű több pénzt követelni, magyarázta, de akkor a pénznek más

munkavállalóktól kell jönnie. Thatcher ezáltal rendkívül ügyesen játszott a ki a dolgozók megosztottságát, dicsőítve a „produktív” többséget – ahova a szakmunkásoktól a vezérigazgatókig mindenki besoroltatott – az improduktív állammal és klienseivel szemben.

A válsághangulat azt is lehetővé tette a kormánynak, hogy hosszú pórázon tartsa bizonyos támogatóit. A Thatcherrel szimpatizáló radikális jobboldal sikeresen megszállta a bulvársajtót. A szalagcímek és elemzők sokasága sikeresen dolgozta fel a Munkáspárt szétmálló társadalmi konszenzusának *valós* tapasztalatait – mint az életszínvonal-visszaesés, az erőszak és a társadalmi dezintegráció –, hogy létrehozzon egy *fiktív* tapasztalatot az országot meghódító „szakszervezeti zsarnokokról” és a „lopakodó szocializmusról”, amely eszerint a tömeges munkanélküliség mögött áll. A gazdasági válság így nem az új tory kormány hibája volt, hanem egy örökös hivatkozási alap döntései számára. „Világ gazdasági válság közepette vettük át a kormányzást” – mondhatta Thatcher kajánul – „ami nem a mi hibánk. De ha nem tartanánk ki politikánk mellett, aminek lényege a hatékonyság, a termelékenység növelése és a fölösleges állások megszüntetése a vállalati szektorban, akkor esélyünk se lenne arra, hogy talpon maradjunk a versenyben”, amikor a világkereskedelem expanziója megindul. Az eredmény az volt, hogy amikor az új világereskedelmi konjunktúra valóban beindult, a kilábalás harmatos jeleivel és egy enyhe fiskális expanzióval, akkor a hatalmas rombolást, amit a kormány véghezvitt, a szemétdombra hajított teljes iparágakat, a zavarásokat, a tömeges munkanélküliséget választói bázisának bizonyítványai mind gyorsan megbocsátották neki. Az 1983-as választásokat a toryk a szavazatok 42%-ával nyerték meg, csak kevéssel alulmúlva 1979-es eredményüket.

Az 1983-as választási győzelem, a Munkáspárt katasztrofálisan alacsony 28%-os eredményével együtt, lehetőséget nyújtott Thatcher kormánynak ahhoz, hogy hozzákezdjen agendájának második fázisához: az állami vállalatok privatizációjához, a szakszervezetek végső legyőzéséhez és a – londoni City deregulációja révén – a pénzügyi szektor „bingbang”-jének végrehajtásához.

Thatcher osztálystratégiájának lényege a szakszervezetekkel szembeni többfázisú konfliktus volt, amelyet már az 1979-es választások előtt körvonalazott az ún. „Ridley-terv”-ben. Tudták, hogy csak a szakszervezetek legyőzésével lehetséges kikényszeríteni a tömeges munkanélküliség lényegében permanens elfogadását és a bérek leszorítását. Ez egyben aláaknázza a Munkáspárt balszárnyának társadalmi bázisát és hozzájárul a „szocializmus” elpusztításához Nagy-Britanniában. A toryk egyben megérették a lehetőséget is: a szakszervezeti vezetők Thatcher újraválasztására az „új realizmus” meghirdetésével reagáltak, amely szerint nem lehetséges a kormánnyal szembeni nyílt harc – ehelyett egyszerűen alkudozni kell velük a lehető legjobb megállapodásért. A tory vezetés, amelyet most már teljesen Thatcher és a

köré gyűlt reakciós nehézfiúk és újjgazdagok klikkje dominált, titokban készülődött a háborúra.

A toryk hivatalos retorikája – az „országot uraló” szakszervezeti főnökökről szóló általános dohogás és az 1979-es „rosszkedv tele” alatti jobboldali pánikkeltés ellenére – gondosan ügyelt arra, nehogy felhívja ellenfelei figyelmét, mi is a tétje a küszöbönálló ütközetnek. Bár nyilvánvaló volt, hogy a szakszervezeti mozgalom szálla a kormány szemében, a kabinet kezdetben csak arra koncentrált, hogy az egyszerű tagok számára kiemelje a szakszervezet elhagyásának felszabadító hatásait – aminek volt egyfajta bérvisszafogó eredménye. A szakszervezeteknek továbbra is meglesz a joguk arra, hogy úgy alkudozzanak, ahogy akarnak – hangsúlyozta a kormány. A hivatalos diskurzus semmi jelét sem mutatta, hogy a szakszervezeti mozgalom teljes megtörésére törekszik, különös tekintettel annak radikális szárnyára, követve a leszalámizás taktikáját.

Ha Thatcher támadta is a sztrájkokat, gondosan ügyelt arra, hogy az állami szektor szakszervezeteit – idetartoztak akkoriban a kikötői munkások és a bányászok, valamint az egészségügyi dolgozók és a tanárok szakszervezetei – hibáztassa, mint amelyek a legnagyobb kárt okozzák. Hangsúlyozta, hogy a probléma nem a szakszervezetekkel mint olyanokkal van, hanem azzal, hogy az állami monopóliumok az ott dolgozóknak monopolhatalmat adnak, amellyel bármelyik pillanatban visszaélhetnek.

A szalámitaktika azt jelentette: izolálni és megtámadni a munkásosztály valamely csoportját, miközben a többieknek ösztönzőket adni, hogy maradjanak ki a konfliktusból. A színpalak mögött eközben az állam gépezetét mintegy átalakították az ütközetre. Szakszervezet-ellenes törvényeket fogadtak el, s a rendőrség létszámát megnövelték. A represszió tovább gyengítette a szolidaritás amúgy is gyöngülő tradícióját. Eközben bőkezű bérmegállapodásokkal az (egyelőre) konfliktusmentes szektorokban jó okot adtak az érintett szakszervezeti vezetőknek, hogy csak a saját dolgukkal törődjenek. A kormány tehát hozzákezdett a dologhoz, először a kisebb szakszervezeteket támadva, s néhány fontos győzelmet elkönyvelve, mielőtt a nagyobb seregekkel fordult volna szembe. A legnagyobb és legveszélyesebb ellenség a toryk számára a bányászok voltak. A kormány csendben szénkészleteket halmozott föl, szakszervezeten kívüli sofőröket toborzott a szállítmányozó cégeknek, és mozgó rendőri egységeket épített föl, hogy megtámadhassák a sztrájkorségeket. Közben törvényeket fogadtak el, amelyek előírták, hogy a sztrájkoló munkások családjától megvonják a szociális segílyt, ezáltal a szakszervezetekre hárítva a családok fenntartását.

Mihelyt azonban az ütközet megindult, a toryknak már muszáj volt bekeményíteni retorikájukat, hogy támogatóikat egy hosszsan elhúzódó harc esetén is megtarthassák. Mint mindig, a „brit nemzeti karakter” tet-szőlegesen formálható motívuma volt Thatcher segítségére a konfliktus során, miközben a miniszterelnök mozgósította támogatóit a Konzervatív Pártban, az államapparátusban, a kisvállalkozók körében és a munkás-

osztály legjobboldalibb szegmentumaiban. Thatcher sikeresen használta a brit „bátorság” diskurzusát, amit már a falklandi konfliktus során és az északír republikánusok ellen is bevetett, maga mögött tudva a *Sun* és a *Mail* bulvárlapok támogatását, amelyek a kormány szócsöveként működtek. „Falklandon a külső ellenséggel kellett szembeszállnunk – érvelt a miniszterelnök –, de sosem szabad elfelejtenünk a belső ellenséget, amellyel mindig nehezebb felvenni a harcot és amely még nagyobb veszélyt jelent a szabadságra.” Ez megmutatja a thatcheri ideológia kettősségét, kétértelműségét. Ideológiájának neoliberális-modernizáló komponense individualista és libertárius volt, tradicionalista komponense azonban tekintélyelvű és nacionalista. A thatcherizmus utóbbi rétege a maga módján mégis felidézte a társadalmi szolidaritást, amely azonban itt a hierarchián és az engedelmességen alapult – és ez a diskurzus kiemelt szerepet kapott a sztrájk elfojtása során. Ezáltal – miközben a baloldal a sztrájk törököt ítélte el – a jobboldal árulókról beszélt.

A csatát végül Thatcher megnyerte, habár több ponton egy hajszálon múlt csak a dolog. A konfliktus során virágoztak az alulról szerveződő baloldali akciók a sztrájkolók támogatására, kiterjedt politikai mobilizáció volt tapasztalható a munkásosztály számos rétegében, a szakszervezeti bürokrácia vonakodó attitűdje ellenére. Bizonyos kritikus helyzetekben szolidaritásakciókkal valószínűleg megszegényítő visszavonulásra lehetett volna kényszeríteni a kormányt pont az általa választott konfliktusban. Egy év folyamatos konfliktusa után azonban, amely gyakran erőszakos és elkeseredett volt, és egyre több munkás mélyülő elszegényedésével járt, a bányászszakszervezet ellenállása összeomlott. Megegyezés elérése nélkül feladták a sztrájkot, a kormány pedig hozzákezdett a bányai parafelszámolásához.

Thatcher nem felejtette el, milyen sokkal tartozott a médiamágnás Robert Murdochnak. A kormány és a rendőrség titokban együttműködött az üzletemberrel, aki közben nyomdának *Wappingba* telepítésén és a nyomdászszakszervezet megtörésén dolgozott. A nyomdaipari munkások 54 hetes sztrájkja során rengeteg, gumilövedékekkel felszerelt rendőrt vezényeltek ki, hogy erővel kényszerítsék ki Thatcher represszív szakszervezet-ellenes törvényeit. Így a kormány bányászok fölötti 1985-ös győzelmét Murdoch diadala követte 1986–87-ben a nyomdaipari munkások fölött, cégeinek profitabilitását és ideológiai befolyását drámaian megnövelve, amellyel immár könnyen folytathatta médiabirodalmának kiterjesztését is.

Thatcher kormányzása 1988 körül kezdett el kisiklani. A kormány vereséget szenvedett egy népszerű sztrájkban az egészségügyi dolgozókkal szemben, és egyre inkább megosztottá vált az európai integráció kérdésében. Thatcher mindig is azt gondolta, hogy egy rögzített európai árfolyamhoz való csatlakozás szükségtelenül deflációs belső környezetet teremtene, és megfojtaná a brit gazdasági növekedést. Európa-párti támogatói viszont úgy gondolták, stabilizáló tényező lehetne, tekintve

a City kaotikus dinamikáját és a brit gazdaság növekvő ráutaltságát az USA-ban kibontakozó újabb és újabb tőzsdebuborékokra. A végső tévedés a fejadó (*Poll Tax*) bevezetése volt. Ez nem egyszerűen tömegtüntetésekhez vezetett, hanem olyan zavargásokhoz, ahol a tömeg végül sikeresen visszaverte a rendőrséget.

A kormánynak nem okozott feltétlenül gondot a tömeges mobilizáció, ha közben választói bázisát meg tudta tartani. A probléma az volt, hogy a turbulencia már a tory törzsbázisban is kezdett eluralkodni, és a kormány sorra veszítette el az időközi választásokat a korábbi biztos kerületekben, hatalmas vereségeket elszenvedve a Munkáspárttal szemben. A közvélemény-kutatásokban a Munkáspárt elkezdte átlépni az 50%-os szintet. Az utolsó polarizáló lépések hatására a korábban a liberálisokhoz átpártoló szavazók tömegesen kezdtek a Munkáspárt felé áramlani. A populista neoliberalizmus homlokzata mögött egyre nőtt a párton belüli elégedetlenség is Thatcherrel szemben. Mintha a fejadó újra élesen rávilágított volna mindenre, amit az emberek nem szerettek a torykban: a közsféra alulfinanszírozását, a szociális leépítést, a támadást a szegények ellen, miközben a gazdagoknak sosem kellett félniük. Úgy tűnt, ha a toryk nem kanyarodtak vissza egy pragmatikus, centrista pozíció felé, akkor akár megkérdőjeleződhet a párt képessége arra, hogy valaha is újra megnyerjen egy választást.

Thatcher acélkemény eltökéltsége egyre inkább tehernek mutatkozott, és végül meg is történt elmozdítása, hogy egy jellegtelen brixtoni centristával, *John Major*rel cseréljék le. Thatcher történelmi pillanata befejeződött. Egy adott történelmi helyzetben, a krízis pillanatában Thatcher kiemelkedhetett, hogy fellépjen osztálya érdekeiben. Sikeresen uralma alá vont egy életveszélyes szituációt, és azt egyszer és mindenkorra átformálta az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően. Amikor azonban a krízis lényegében véget ért, s a tőkés növekedés és a politikai hegemonia helyreállt, a harcias szakszervezetek és a baloldali választókerületek megtörtettek, a Munkáspárt pedig stabilan jobbra tolódott, módszerei már nem voltak hasznosak. Korábbi erőnei – az ideológiai letisztultság, a politikai bátorság, a stratégiai hajlíthatatlanság –, most már úgy tűnt, dogmákká és taktikai ostobaságokká degradálódtak. A pártot bulvársajtóban egyre inkább megalomániásként ábrázolták.

Valójában azt hiszem, a változás éppen annyira a körülményekben történt, mint magában Thatcherben. Leváltása után visszavonult a politika első vonalából, elfogadta a bárónői címet, és egyre kiszámíthatatlanabb beszédeket mondott, ha valahol felkérték rá. Szigorú családanyai vonásai műlni kezdtek. Megmutatva, hogy mennyire megváltoztak az idők, 1997-ben a Munkáspárt választási győzelme pillanatában megjelent a Downing Streeten, cinikus tekintettel hunyorítva Blair mellett a sajtófótokon. De eltekintve szimbolikus szerepétől – tudniillik, hogy jelenléte garantálta az új balközép kormány „veszélytelenségét” –, megjelenése inkább kínos, mintsem félelmetes volt.

Az Új Munkáspárt korai éveiben, amikor a *British Airways* lecserélte a *Union Jacket* egy kozmopolitább megjelenésű logóra, Thatcher kisebb feltűnést keltett azzal, hogy egy fotón az új logót dacosan kitakarta egy zsebkendővel. Ő nem változott meg: csak épp arról volt szó, hogy az általa képviselt régi birodalmi nacionalizmus egyre inkább haszontalanná vált. Hasonlóképpen, amikor Pinochet tábornok kiadatásáról volt szó emberiségellenes bűncselekmények miatt, Thatcher továbbra is ragaszkodott hozzá, hogy kiálljon mellette, védelmezve Pinochet örökségét, a diktátornak tulajdonítva Chile demokratizálását. De ezzel megint csak inkább alantasnak tűnt. Persze, Thatcher mindig is támogatta a jobboldali diktatúrákat. De Pinochetet, aki valaha szövetségese volt a falklandi konfliktusban, ekkorra már körözött bűnözőként tartották számon, és még az amerikai kormány is formálisan bocsánatot kért a Pinochet-rezsim támogatásáért.

A vészhelyzet, amely Thatchert nagyá tette, elmúlt. És ezáltal ő is megszűnt cselekvőképes politikusnak lenni.

A baloldal számára alapvető fontosságú feladat reálisan felmérni Thatcher eredményeit. Nagy a kísértés, hogy megfosszuk rajongóit az örömtől, amikor múltbeli győzelmeiket emlegetik. A mítoszok szétszlatásának szellemében rámutathatunk az igazságra, hogy Thatcher sosem bírta a választók többségének a támogatását. Ragaszkodhatunk hozzá, hogy inkább ellenfelei gyengeségei, mintsem saját ereje miatt győzött, ami félig szintén igaz. Felsorolhatjuk, hogy számos lépése – Bretton Woods összeomlását követően – egybeesett a világgazdaság és a nemzetközi politikai rendszer olyan általános trendjeivel, mint az először Chilében kipróbált megszorítási politika, a *détente* összeomlása és az antikommunista fanatizmus visszatérése, vagy mint a *Trilaterális Bizottság* helyzetelemzése, amely a demokrácia korlátozását javasolta.

Végül pedig, arra is felhívhatjuk a figyelmet, hogy Thatcher győzelmei milyen nagy mértékben függtek történelmi véletlenektől. Ha az Északi-tenger olajkészleteit kicsit hamarabb fedezik fel, a Thatchert megelőző munkáspárti kormány talán nem kezdett volna megszorításokba, és megtarthatta volna társadalmi bázisának nagyobb részét. Ha kicsit később fedezik fel őket, az első Thatcher-kormány nem rendelkezett volna azokkal a többletbevételekkel, amelyekkel ellensúlyozni tudta megszorításainak hatását, amíg be nem indult az új konjunktúra. Hasonlóképpen, ha nincs a világgazdasági fellendülés 1982-ben, valószínűtlen, hogy Thatchernek lett volna második ciklusa. Szintén kiemelhetjük, hogy szokás eltúlozni Thatcher „outsider” státuszát. Általános politikai irányvonala mögötti nemzetközi támogatás állt, hiszen maga mögött tudta az amerikai kormányt és az IMF-et, valamint konzisztens volt a nyugatnémet megszorítási politikával.

Ugyanakkor ne felejtjük el, hogy Thatcher első éveit egy elhúzódo gazdasági válság uralta, pártja korántsem volt egységes, a kabinet

hemzsegett a kiszívárogatásoktól és megosztottságoktól, és az első időközi és önkormányzati választások arra utaltak, hogy a miniszterelnök támogatottsága szétmállóban van. És ő mégis kitartott. Szintén nem szabad alábecsülni ellenfeleinek erejét. Megválasztásakor a szakszervezetek a dolgozó lakosság körülbelül felét fogták át, és a baloldal erősen képviseltette magát a Munkáspártban és jó néhány önkormányzatban is. Pillanatok alatt ellenfelek sokaságát gyűjtötte össze: a liverpooli önkormányzatot, a kikötői munkásokat, az atomerőművek dolgozóit, a bányászokat, s ezeknek bármelyike önmagában képes volt arra, hogy súlyosan megnehezítse a kormány dolgát így vagy úgy. De Thatcher ahelyett, hogy visszavonult volna, inkább kitartott.

Mindebből azt láthatjuk, Machiavelli terminusaival szólva, hogy a hatékony politikai vezetésben a *fortuna*, az események megjósolhatatlan kimenetele összekapcsolódik a *virtúval*, a képességekkel, amelyek lehetővé teszik az előbbi felhasználását. Thatcher *virtúja* az ideológiai letisztultságból és a gyakorlatias keménységből tevődött össze, amely – ellentétben a baloldal képviselőinek jelentős részével – minden szentimentalitást nélkülözött; kíméletlen érzékből az ellenfelek gyengeségeinek felismerésére, amely a vészhelyzetekben szükséges politikai bátorsággal ötvöződött; remek tehetségéből, hogy gyakran absztrakt gondolatokat a hétköznapi tapasztalatok nyelvére fordítson le; annak megértéséből, hogy kik is az ellenfelei és hogy hol van a saját támogatói bázisa – mindig odafigyelt legfontosabb támogatói csoportjára, az alsó középosztályra; képességéből, hogy megérezze és kihasználja az ellenfél politikájának és diskurzusának „ellentmondásait”; és végül, hozzáértéséből.

Mindennek a leszögezése egyszerűen azért hasznos, hogy reálisan felmérjük ellenfeleinket. Ha bárki sorra veszi a jelenlegi brit kabinet tagjait, nem találhat ilyen rátermett osztályháborús harcost a soraiban, nem is beszélve azokról a „nehézfiúkról”, akik Thatchert körülvették. Ám a jelenlegi brit kormány sem ostoba, s nincs politikai fortély híján. Mindaddig óvatosan és okosan, részletekben hajtották végre a megszorítási politikát. A kabinet „gyengesége” szintén esetleges: amíg nem kerülnek szembe komoly ellenállással, addig nem gyengék. De mégis, ha a Thatcher által megtapasztalt ellenállásnak csak egy százalékával kerülnének szembe, máris 180 fokos fordulatot hajtanának végre és futásnak erednének. S az a tény, hogy ez így van, és hogy *nem* kerülnek szembe bármiféle ilyen szintű ellenállással, mutatja meg Thatcher státuszát mint az osztályháború nagy harcosáét.

Mindez nem azt jelenti, hogy amellett érvelnénk, hogy a brit baloldalnak szüksége van egy saját Mrs. Thatcherre. A baloldal nem úgy szerveződik, mint a jobboldal, és nem is szabad, hogy így tegyen. Mögöttünk nincsenek üzletemberek és *think tanke*s sokaságai, akik pénzt és politikai szakértelmet kínálnának. Nem áll mellettünk az államapparátus, és sokkal nehezebb is lenne lefordítani a baloldal elképzeléseit a kormánypolitika

nyelvére. Nincs mellettünk a média, hogy ideológiai legitimációt nyújtson és divatosá tegye gondolataink támogatását. Nincs mellettünk az IMF. S nincs szükségünk nagy vezetőre: épp elég, ha sok kis hadvezérünk van, hadsereg nélkül.

De a „Modern Fejedelem” – Gramsci értelmében – nem egyszerűen nagy állami vezető vagy politikai vezér; létezhet sokkal demokratikusabb „fejedelem” is: a *tömegpárt*. S erre viszont szükségünk van.

